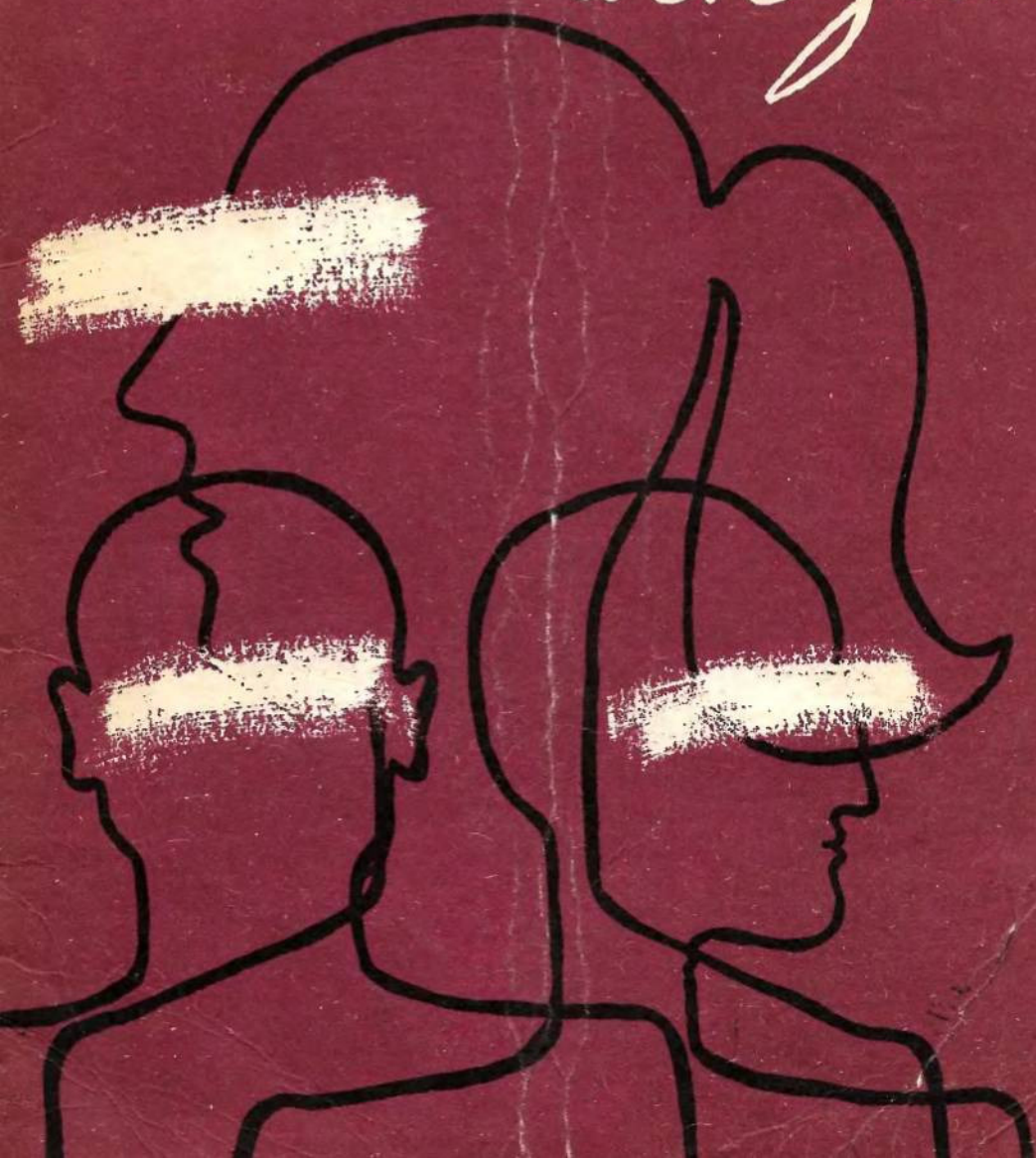

Степан
Павлище

Дім без
ілюзій

Дім без ілюзій
Степан Павлице

ДІМ БЕЗ ІЛЮЗІЙ

Новели

Бібліотека «Українського календаря»

Обкладинка: Арега Федак
Технічна редакція і коректа: Анна Цеханович

ДИМ БЕЗ ІЛЮЗІЙ

Коли б тобі горенько та печаль,
То ти б вийшов на вулицю та й кричав.

(Народна пісня)

Калмук плився мостовою і співав невристойну баладу про Луїса. Його голос серед ночі гримів поміж домами, наче у величезному резонаторі. Голос сильний, хриплий, бас... П'яницька завзятість на викривленому дикому обличчі кипіла під розкуйовдженим чубом, скалилася в драпіжних зубах. Він мусив так співати, хоч не знав, чому:

— Прийшли агенти, взяли-и вошивця, і до стовпа прив'язали-и... Звичайно, такий „парад” не міг тривати довго.

Вранці Калмук прокинувся у дивних і незрозумілих обставинах. Підняв важезну голову і тупим зором повів по сусідніх нарах. На лівій щоді він чув якусь затерплість. Пригадав собі, що якраз таке відчуття мав у дантиста, після знечулення. Пальцями торкнув лица, делікатно, кінчиками... У певний момент він засичав від болю: місце під пальцем було м'яке і якесь, наче, пушисте. Усвідомив собі, що має підбите око і напухлу верхню губу. Як це могло статися? З його пам'яттю творилося щось неясне. Невже позабував усе, що діялося вчора? Ні! Це неможливе. Сперся на ліктеві і тут же почув різкий біль правого передпліччя. Скривився і потряс головою. Мав таке враження, наче ліва щока обвисає йому і теліпається.

— Якась холерна історія, — вилаявся.

Він чув у собі прагнення пригадати. Все по черзі і за всяку ціну. Його пригнічувала думка, що вчора мусила трапитися якась подія. Щось чортівськи важливе. Щось, що попереставляло усі меблі у його паршивому житті. Тільки як собі це все згадати. Мусить бути якийсь спосіб. Адже немислимо, щоб щось діялося і не залишило у пам'яті ніякого сліду. Треба тільки все упорядкувати, порозставляти... Тільки як? Треба знайти кінчик цієї нитки, а потім послідовно розмотувати. Немає значення: від початку, чи від кінця. Найважливіше — знайти якомога більше деталей. Він розглянувся по залі. По-сусідськи спав якийсь дебелий чолов'яга з підборіддям, мов у акули. Спав непритомно з відкинутою головою, а із розхилених вуст роздавалося ритмічне посвистування. Ні... Все дарма, — вирішив. Не пригадає собі цього типа. Якась, цілком чужа відразлива морда. А що пам'ятає? Може, все-таки, щось у пам'яті залишилось? Адже, щоб воно згоріло, все це діялося вчора, а не сто років тому! Якийсь слід у цій тяжкій, запияченій макітрі мусив остатися. Якась деталь... Може спробувати все від початку? Тільки, де тут початок? Що значить „початок”?

Обережно, уникаючи дошкульного болю у передпліччі, він підперся здоровою рукою, а потім повільно опустився на постіль. Мав таке враження, наче голова, торкнувши подушки, починає спадати в якусь дивну, збудоражену порожпечу. Таке почуття не було для нього чимось новим. Він був іще п'яний і саме тому уся та порожнеча. У такій ситуації найрозсудливіше було б лягти набік. А ще краще — вилювати. Так, цілком, щоб аж сльози бризнули з очей. Тоді, мабуть, і це коливання в порожнечі припинилося б і взагалі самопочування стало б зносніше. Та, дарма... Яюсь видержить. Тільки, щоб собі пригадати. Пригадати — пригадати... — товклося настирливо в голові, — це дуже важливе!

У приміщенні було ясно, а через вікно просвічував кусок неба — блакитний і так, наче затягнутий акварельним відтінком жовтого.

— Здається, буде спека. Буде, мабуть, душно, як сто чортів, — мимовільно промайнуло Калмукові у думці. — Я, здається, немилосердно висушений, неначе порохнявий пень, — міркував, — учора мусила бути здоровезна пиятика... Інакше не могло бути, раз так безпардонно усе позамазувалося в пам'яті. Коли б так капельку води..., або ні, не треба води. Це не помагає. Повертає тільки стан оп'яніння з усіма порушеннями рівноваги, тільки у значно паскуднішому вигляді. Без еuforia, без фантастичного настрою і без такого димку, що прислоняє все паршиве у житті і брудне. Мерзенно дурна справа.

Голова тяжко впала на подушку: заснути і забути про світ. Прокинутися десь, все одно де, тільки там, де ніхто не буде знати, хто такий Калмук.

Його прізвище забриніло у вухах ненависно, мов скрегіт ключа у дверях арешту. Він був повен презирства й зневаги до себе завжди тоді, коли після могутньої пиятики з трудом відривав тяжезну голову від подушки. А останнім часом це траплялося не раз і не два.

Немов уві сні почув він брязкіт ключа у замку дверей. Привітав їх виразом цілковитої байдужості на обличчі. Санітар у білому кітелі рукою вказав на нього, Калмука.

— Он, там лежить, — сказав, — здається, вже не спить.

Калмук лежав нерухомо. Не тому, що не міг порушитись. Просто, йому було байдуже. Міліціонер наблизився до ліжка й енергійно потряс його за плече. Калмук засичав від болю.

— Обережно, вошивцю! — замурамотів, — рука болить. Це, мабуть, ви мене вчора так обробили. Добра робота...

— Збирайся, Калмук. Чуєш? — сказав сержант. — Підеш з нами.

Калмук з трудом підвівся з постелі і сів, звисивши ноги. Глянув на службовця. Вираз його обличчя був серйозний.

— Я вчора нахуліганив, так? — він допитливо заглянув в лице міліціонера.

Сержант мовчав.

— Мусила бути непогана імпреза, раз ви сюди прийшли. Ви мені про все скажете, чи не так?

— Не прикидайся ідіотом, Калмук. Нічого не виграєш таким способом. Ти був п'яний.

— Це правда, — зітхнув Калмук, — іду, шефе. Зараз іду. Тільки, відносно того, що не пам'ятаю, то це найсвятіша правда. Нічого не пам'ятаю. Неначе світ завалився.

— Ми тобі нагадаємо, — промовив міліціонер, — ми тобі все пригадаємо.

На формальні питання про персональні дані Калмук декламував, немов читаючи з нот, але коли офіцер порушив тему вчорашнього дня, шарманка зупинилася.

— Товаришу майоре, — до всіх слідчих, що не носили міліційної форми, Калмук звертався „товаришу майоре“, — якщо вас цікавлять якісь деталі з учорашнього дня, особливо його вечірньої частини, то мені дуже прикро, що не можу служити інформацією. Вам просто не пощастило. Я нічого, нічого існують не пам'ятаю, — при останніх словах Калмук зробив рішучий, енергійний жест.

Крупський усміхнувся і подав йому сигарету. Калмук взяв „гевонта“, а потім двома пальцями вирівняв його.

— Дякую, — сказав, — але сигаретка, любий майоре, теж не допоможе.

— Жаль мені твого кретинського настрою, Калмуче, — поручик вирішив припинити комедію. — Нічого не вдієш, бо чорт мусить

взяти весь твій резон. Твоя дочка лежить у лікарні і невідомо, чи поживе довше ніж триватиме оця наша розмова. Ти викинув її через вікно, Калмук, а потім помандрував собі. Як бачиш, нема тут нічого забавного.

Очі Калмука, здавалося, хотіли вилізти з орбіт. З роззявленим ротом він дивився на Крупського, а потім зробив якийсь мимовільний рух головою і нижня щелепа задрижала, наче він не міг ухопити повітря.

— Я викинув її через вікно?.. — видавив з себе, — значить, Івонку?

— Так, вельможний...

— Гм... — Калмук почухався за вухом, а потім з недовір'ям глянув на поручика.

— Дивно. Нічого не пам'ятаю.

Крупський встав з крісла, глянув на допитуваного, а потім відвернувся з огидою. Помітивши, що поручик запалює сигарету, Калмук підбіг до нього із своїм „гевонтом”.

— Дякую, — він зігнувся у раболіпному уклоні. — Дуже дякую.

— Гад! — засичав Крупський.

Калмукові опустилися руки і голова звисла на груди. Він раптом зробився маленький, почорнілий і зім'ятий. З напіввідкритого рота звисала догасаюча сигарета.

— Питайте, — зітхнув, — виходить, що дійсно так було.

У камері йому прийшлося спати на підлозі. Їх було троє, а ліжок два. Він прибув останнім — не міг вибирати. Свій матрац на день він встелював у верхнє ліжко, а постіль складав у квадратик, званий „кісточкою”. Звичайно, він міг би встелювати матрац до нижнього ліжка, але його співмешканці не годилися на це. Справа в тому, що вдень, особливо зразу після обіду, вони могли полежати собі на нижньому ліжку без побоювання, що стражник їх спіймає. Під час обіду стражник був зайнятий розділом пайків, а після того відправленням порожнього посуду до кухні. Тоді можна було полежати на ліжку вигідно з витягнутими ногами.

При столику лисий і понурий Стерник перекидав безтямно з руки в руку кубик уліплений з хліба і час від часу зиркав на величезний ніс Ліфшиця, встромлений у газету. Газета раптом зашаруділа, і з-за неї виплило одутле обличчя старого бухгалтера.

— Слухай-но ти, новий, — Ліфшиць звертався до Калмука, що якраз лежав на ліжку, — якщо ти мешкаєш на Тихій, то це про тебе тут, здається, пишуть.

Калмук схопився на рівні ноги.

— Дай, — він нервово простяг руку.

— О, тут, читай, — Ліфшиць показав пальцем.

Очі Калмука швиденько забігали по чорних смужках літер, а обличчя витягнулося. Потім він, втупивши зір у підлогу, заколихався на ліжку.

— Ну, що ж..., — бовкнув, — тепер уже ви все знаєте. Все, правда?

Ліфшиць вибалушив на нього очі і затиснув губи, а потім спокійно, але рішуче вимовив:

— З тебе, мабуть, неабияка наволоч.

— Мабуть так, Ліфшиць. Мабуть, ти маєш рацію. Тільки мусиш вислухати мене, — він підійшов до дверей і сперся на них п'ястками, а лице приткнув до холодної бляхи, — я цього не хотів. Я не знаю, як це сталося. Чуєш, не знаю! Ти ж не думаш, що я перед тобою прикидаюся навіженим.

Ліфшиць плеснув долонями по жирних стегнах і недовірливо кивнув головою.

— Це неможливо. Ти мусиш знати. Про такі справи не можна не знати. Якже можна не знати? Ти просто хотів її порішити і баста.

— Ні! Ні! — кулаки Калмукові самі забігали по масивній плиті дверей. — Ні-і! — загорланів він істерично і ноги під ним підігнулися. Несподіваний крик Калмука вирвав Стерника з його напівсонного настрою. Ліфшиць підбіг до Калмука, щоб успокоїти, але було вже пізно. Замок заскреготів і у дверях появився стражник. Калмук з блудним зором підвівся з підлоги.

— Що тут сталося? — спитав стражник.

— Нічого особливого, — плував Ліфшиць, — в'язень попав в істерію. Може б лікаря.

— Виходьте, Калмук.

І двері захлопнулися.

У цьому реченні міститься широченний зміст: „І двері захлопнулися”. Нормально трапляються сотні обставин, які могли б служити ілюстрацією багатогранного стосування утертих, заялжених конвенцій. І на цей раз „двері захлопнулися” — це не крапка і не знак оклику. У в'язниці „двері захлопуються” тільки один раз, а потім уже по-іншому кожного дня, з дня на день, кілька разів серед сірих, твердих і монотонних похмурих і сумних тюремних днів. Вони, наче пульс в'язничного життя, б'ють нерівномірно, гарячково, аж голова тріщить, то знов слабенько, ледь відчутно, неначе агонально. Такий пульс хворої, зараженої тюремної громадськості. Жахливе злорадство долі тут, у чотирьох стінах, особливо і жорстоко вказує людині безглуздість її відчуження, даремність спроб утечі і безсилля, у віднесенні до самого себе.

Коли Калмук появився у дверях, його привітали запитливі, витрішкуваті очі Ліфшиця. Він махнув рукою.

— Чого вирачився? — сказав із злістю. — Ти думаєш, я сюди силою пхався назад? Думаєш, я їх просив, щоб до вас?

Очі Ліфшиця забігали ляжливо.

— Пропади вона пропадом оця ваша паршива клітка, чуєш? Я їх просив, щоб у темницю, де-небудь, хоч би у льох, все одно... розумієш?

— Не вийде, — ліва щока Ліфшиця затремтіла. — Тепер уже не вийде.

— Він має рацію, — понурий Стерник не відривав очей від підлоги. — Тепер ні за що у світі вони не зведуть з тебе очей. О бачиш?..

Через маленький отвір у дверях блимнула смужка світла з коридору. В'язні замовкли.

— Тепер ти уже під контролем. Будуть так заглядати щохвилини. Це завдяки тобі.

— Хіба я збираюся вішатися?

— Хто це може знати. Всі говорять одне, їх завдання привести тебе до суду здоровеньким.

Калмук нетерпляче замахав руками.

— А я плюю на всі ваші ідіотичні теревені. Я не мушу після обіду ваятися на постелі. І взагалі, я можу стирчати отут цілий день. Струнко. Ви мусите мене зрозуміти. Чуєте? Мусите зрозуміти, що мені вже не обійтися без цієї проклятої самотності. Я хотів, щоб вони посадили так зовсім самого, щоб людського голосу не чути, щоб я міг, не спати, не їсти, тільки думати. Весь час думати.

— Збожеволієш, як будеш так думати. Вони правильно чинять.

— Брешеш! — Калмук затиснув кулаки. — Брешеш! Я не з'їду

з глузду. Інший би, може, так..., бо інші, це слабаки, плаксії... Про мене ніхто так не скаже. Зі мною не така проста справа. Я не зломлюся!

— Усякий зломиться, — вирішив понурий Стерник, — по-моєму, нема таких, щоб не зламалися. Часом дивишся — здоровенний чоловік, наче який звір, а як придавить, як шпурне, то зломить, як сто чортів. По-моєму, на всякого знайдеться якийсь спосіб. Зламає. Залезить тільки, що?..

— Це правда, — підтвердив Ліфшиць, — а з тобою, хлопче, невелико. Тебе жбурнуло порядно.

— Так, це правда, — згодився Калмук. — Мене ніколи ще так не гримнуло. Але я з цього виберусь.

— Не виберешся, — спокійно кивнув головою Стерник. — Справа у тому, що ти небагато ще знаєш. Чи ти знаєш, що діється з такими ось як ти, коли потихеньку повертає до них пам'ять? Знаєш? Ні! Навіщо тоді мудруватися? Тихенько, підступно, наче якась скажена гадюка, почне до тебе підповзати твоя запиячена совість. Ти закриєш очі, аж до болю — стане темно. Тільки не надовго. По хвилі та чорна пляма знов розліється і ти знов бачиш своє власне плюгаве життя. Бачиш, як воно скалить до тебе зуби, злодійськи усміхається. Тому, що ти розтелепа, без волі і без розуму. Тепер уже знаєш?

Слова Стерника, що добувалися з-під звішеної голови, бубоніли по душі, мов камені, а пізніше його лисий понурий череп почав виділяти тишу, що випливала і пригнічувала усіх, розповзаючись у душному повітрі камери, неначе кров у воді.

— Те, що ти кажеш, — прошепотів Калмук, — страшно. — А потім додав. — ти теж мусив бути неабиякий мерзотник. Ти багато знаєш.

„Запиячена совість”, ця „скажена гадюка” з похмурої розповіді Стерника в дійсності могла виглядати не так страшно, як він розмалював. Безумовно, багато залежить від того, про чію совість мова і коли вона „підповзала”. Саме це останнє могло мати вирішальне значення. Коли? Вона могла прив'язатися як набридливий, дурний пес, слабкий і боязливий, щоб кинутися, схопити зубами за горло і тримати, доки не стихне останній відрух спротиву, тільки кружляє навколо, лаючи безглуздо. Це псує нерви, викликає сто проклять, але не будить почуття провини. Замість кається, ти жбурляєш в нього чим попаде, щоб якнайдалі відігнати від себе. Або десь, де-небудь, ховаєшся від нього, хоч би у маєстаті її величності сивухи. Вона може також з'явитися перед тобою як лихвар, що час від часу відвідує твій дім, нагадує про твій борг, бере проценти. Ти платиш тоді йому твердою копійкою, скільки забажає, щоб тільки пішов і залишив тебе. Але совість це також може бути щось незрозуміле, невловиме, мов ефір, щось „чого нема, а може й є!”, дідько знає що? Тоді буває найтяжче.

Так було у Калмука. Тільки також не завжди. Його совість інколи відвідувала його у цілком реальному втіленні. Її можна було почути, торкнутися, помітити. Вона мала навіть прізвище і звання: поручик Крупський. Це був кращий, приємніший варіант. Цей варіант давав широкі можливості розиграти, безпечно відчуття своєї вартості, шанс поторгуватися і тиху надію викрутитися — розрахунок на дрібний фальш, який, наче сморід горілого, проверчус ніс і тягнеться за ним через частину його брудного життя. Став його безумовним рефлексом.

На допит водили Калмука часто, а після психіатричного обслідування, результат якого не давав йому ніякої надії, допити велися щоденно і були більш інтенсивні.

На цей раз, ступаючи по гладеньких і чистих плитках коридора, Калмук, з відчуттям незрозумілої собі байдужості, вслуховувався у стукіт власних кроків. Старе, знайоме, зворушливе бубоніння по зелено-жовтих плитках і по розстеленому на цих плитках павутинні його, Калмукових нервів.

Крупський привітав його із знеохотою, наче не його, а когось іншого очікував.

— Сідай, Калмуче. Сідай і бреши далі, як пес, про дивні властивості своєї пам'яті. Послідовно, як по нотах...

Калмук сподівався такого привітання. Він знав, що Крупський саме так почне. Так було кожного разу. На цей раз, все-таки, він відчув у горлі якась нагнітання. Почував себе саме як той собака, що за копання у смітнику дістає каменем через хребет. Заболіло.

— Чому ви ненавидите мене? — він питав шепотом.

Крупський звів брови. Це було щось нове. Щось, що його заскочило.

— Що ти придумав, Калмук? Дивися, а то... — він пригрозив пальцем.

— Ви хочете повісити мене?

— Ні, це якраз тобі не грозить.

— Тому, що, бачите, зі мною саме так виходить... — він завагався, а потім тяжко обіперся на столі і втупив очі в Крупського. — Я не стану вам розповідати, що сталося того вечора. Я про це нічого не знаю. Наче крізь імлу я бачу, як перед очима сунуть якісь образи і все те, що ви мені тлумачите про той вечір, здається бути правдою. Це безсумнівно правда. Але вона не виникає з моїх слів, ані з моїх переконань. Мені з цим легше жити. Бо ви скажіть мені, чи ви уявляєте, яка це правда? Страхітлива. Огидна! Кому спішно признаватися до такої правди? Кому? Ну, ви мені скажіть. Не можете? Ну, бачите... А ви кажете: признавайся!... Будь ласка — я признаюся. Але розповісти — не можу. Нічого не скажу. Не пам'ятаю. Розумієте? Присягаю на всі святощі світу.

Заскочений несподіваним поворотом справи Крупський не міг повірити словам в'язня. Справа навіть не в тім, що Калмук сказав. По суті, не було в його словах нічого нового. Йшлося про те, що часто окреслюється назвою „підтекст”, або „написане між рядками”. Щось, що висіло у повітрі, випливало з настрою.

— Я тобі не довіряю, Калмук, — сказав Крупський різко, — не довіряю тобі, бо ти просто негідник, мерзота... Розумієш? Ти і такі як ти мусять добре запам'ятати, усвідомити, що ніхто вам не вірить. Можеш собі думати все, що хочеш, але тільки таке ставлення до вас дає людям якісь основи безпечності. Хочеш допрацюватися шансів? Яких? Чого тобі треба? Від життя, від людей, від держави? Справедливості? Так? В такому разі ти повинен висіти. Так виглядає справедливість. Але ти щось спекулюєш. Ти хочеш виграти. За всяку ціну... А ми тобі не дозволимо виграти. Ти мусиш програти.

— Я не хочу виграти. Я вже нічого не можу виграти.

— Це правда. Всяка чесна людина так тобі скаже. Твій єдиний шанс, це покійно і гідно випити усе це пиво, якого ти собі наварив. Чи ти думаєш, що твоя дочка коли-небудь простить тобі те, що ти їй таке чудове майбутнє зготовив?

— Я багато про це думав.

— І що ти придумав?

— Нічого. Тут нічого не можна придумати. — Калмук махнув рукою. Що мав означати такий жест, трудно збагнути. Може, він означав

примирення, капітуляцію перед безжалісним фактом? — Не відомо. Почуття закодоване в якомусь жесті ніколи не має виразного значення. Лице Калмука було наче вирізьблене з воску, що гостро контрастувало з чорними густими бровами і буйною шевелюрою. Права щока йому тремтіла.

— Чому ви мені говорите про дочку?

— Я більш ні про що з тобою не можу розмовляти, Калмук. Коли б не справа твоєї дочки, не було б між нами ніякої розмови.

— А далі?

— Що далі? Не розумію.

— Ну, сьогодні, наприклад, я до всього признаюся. Будь ласка, отут я підписую, що, мовляв, до всього... Ну а далі?

— Ти що вирішив? Кпити?...

— Ні. Йй богу, ні.

Крупський приглянувся йому уважно.

— Якщо це правда, то я можу тільки сказати тобі, що ти не така вже наволоч, як мені здавалося. Що ти зберіг ще у собі багато людського добра і зла. В майбутньому це може мати для тебе велике значення. Ти мусиш пам'ятати, що ти єдиний опікун своєї дочки. Ти замкнув їй дорогу до дальшого людського життя, але вона мусить жити і допомогти їй у цьому, це твій обов'язок. Так стоять справи.

— Це правда, — Калмук потряс головою, — усе це правда. Але я не про те... Не про майбутнє. Я його не можу собі навіть уявити, а тут — завтра, післязавтра... Ви розумієте мене? Я усе це бачу.

Крупський стояв обернений до вікна, встромивши руки в кишені. Тепер, коли йому вдалося поставити у цьому слідстві останню крапку, коли все склалося згідно з його прагненням, він чув у собі якийсь незрозуміле знеохочення. За що саме він тут борювався? Хотів довести до того, щоб підсудний признався? Навіщо? Справа була вияснена. Невже у кожній людині дрімає зерно садизму? Ні, це абсурд. Він глянув на Калмука. Той сидів при столі підпершись ліктями і з лицем у долонях. „Противник, — промайнуло крізь думку Крупському, — невже противник? — Ні! Просто вош”. Він чув до нього відразу, неначе до пацюка.

— Ви, значить, кажете, — обізвався той, — що буде судовий процес?

— Безсумнівно.

— А ви мені скажіть, — в'язень завертівся на стільці, — Ну... скажіть послідовно. Я так собі уявляю, що за великим столом засяє суд, а біля стола прокурор, свідки... Які будуть свідки?

— Ідіот! — засичав Крупський, — Слухай-но, ти старий телепне: кого ти хочеш дурманити? Перед ким граєш комедію? Невже тобі здається, ніби я не вгадую в чім річ? Та — дарма. Я дам тобі цю хвилину „радості”. Ти для мене вартий такої хвилини. Мусиш це пережити. Так, негіднику, вона теж там буде. Привезуть її прямо із лікарні. Будеш оглядати її німічні руки, якими вона не в силі порушити, її уста, які не вимовлять ні слова, а перш за все — її очі! Очі, які нічого не розуміють, які всього бояться, жахаються, які говорять викрикують все те, що наче камінь притнічує нещасну душу. Ти... мерзоті!

— Відправте мене, — заскавулів Калмук. Він здавався бути цілком маленький і прибитий.

Крупський закликав стражника.

Коли входили по сходах на п'ятий відділ, стражник жартував:

— Тих, що у слідстві, помістили так високо, що над ними уже тільки небо.

— Або пекло...

— Ні, — сказав стражник, — пекло, по-моєму, під ними.

— Що ви можете про це знати?

В'язниця, це ряд камер на кожному поверсі. Це — довгий замкнений у квадрат коридор, обабіч якого, аж по сам дах, рівенько, неначе під шнурочок, бігли залізнi платформи на висоті кожного поверху. Саме із цих платформ входилося до камер. Між ними, як містки над проваллями, закинуто сталені конструкції кладок і сходів. Входячи наверх, Калмук не слухав уже бубоніння власних чобіт. Не цікавило його. Підлога внизу була вистелена кольоровими квадратиками плиток, у шаховий узір. Ота шахівниця його й цікавила. Він бачив, що в міру, як піднімається вверх, квадратики маліють, аж вкінці стають зовсім дрібненькі. Неначе крапочки. Крапочка при крапці. Квадратики, мов цятки — цілий ряд різноколірних цятко: зелені цятки на жовтому тлі, чи, може навпаки — жовті цятки на зеленому. Як жаль, що нема дальших поверхів. З задуми вибив його голос стражника.

— Який номер?

— Чотириста двадцять шість, — сказав, не задумуючись Калмук.

— Зачекайте тут хвилинку. Я закличу чергового.

Дивлячись, як стражник віддаляється, Калмук зрадів. Він нахилився через поручні, глибоко, аж в голову зашуміло.

— Пістряво, — сказав про себе, — зелені цятки на жовтому фоні. А, може, навпаки... Зрештою, яке це має значення? При відповідній пропорції не можна відрізнити фону від рисунку.

Він розглянувся навколо. Не помітив нікого. Всміхнувся вдоволено і потер долоні: нема нікого.

Калмук швиденько зняв черевики і схопившись руками за стовпець, що підтримував верхню платформу, почав спішно лізти наверх. Дерся, мов кіт по залізній конструкції, аж у кінці добрався до залізного дрючка, що зв'язував гребінь даху. Зависнувши на ньому, він мотко, як мавпа, хитнувся і, підтягшись, обіплів його ногами. Там уже було легше. Він без особливого зусилля обернувся на дрючку і, перекидавши ногу, сів на ньому, неначе ворон. Висота була велика. Сержант, що якраз прибув із стражником не змітив його. Він знайшов тільки великі чоботи з дерев'яними підощвами, що стояли біля дверей камери. Калмук сидів тихенько і зацікавлено стежив за поведінкою стражників. Вони були занепокоєні. Із своєї висоти він чув виразно їх голоси, але сама розмова його не цікавила. Голова його майже торкалася скляної, неначе в оранжереї, запиленої площини даху, а під ним гула стоголоса прірва, що тяглася до самої підлоги, вистеленої цятками, чи, може, квадратиками. Через думку йому промайнуло, що власне, він забрався сюди, щоб переконатися, чи усі ці різнобарвні квадратики зіллються в один колір. Розчарувався. Крапки, правда, були малесенькі, але виразно контрастували. Руки йому пітніли, а залізний прут муляв сідниці. Коли глянув униз, побачив охоплені жахом очі стражників. Знизав плечима: в чім річ? Голову мав зайняту пілком іншими думками. Внизу діялися дивні речі: метушилися в'язні у потертих вбраннях, почали застелювати підлогу матрацами. Він почув до них нехіть. Хитнувшись узад, він обернувся на балці і звис головою донизу, маючи залізний дрюк під зігнутими колінами. Він чув, як кров напливає до голови і давить на вни. Плутанина сходів і залізних балок попід ним гойдалася, мов величезний корабель. Він

пустив насамперед одну руку, а потім другу і зачекав, аж цей ко-
рабель успокоїться. В його очах раптом все почало сіріти і барви
зливалися в якусь одну, ближче неокреслену. Ніщо уже більше його
не цікавило. Йому було байдуже, що там, внизу, роблять в'язні, а коли
гак залізної драбини появився поруч, він опустив вниз руки і почав
розгинати ноги в колінах.

СПРАВА ЛІЗИ КРИЧ

Доручення виїзду до Б. було для Осадчого приемною несподіван-
кою. Власне кажучи, він не пригадував собі, щоб колись познайомився
з Лізою Крич і її судовий процес, а точніше згадка про нього у міс-
цевому „Голосі”, ніколи б не притягла його уваги. Він погодився пої-
хати тому, що це було нагодою відвідати місто, у якому минуло
стільки цікавих років його життя. Зараз він м'яв у руках вирізку
з газети і товстий блокнот, повний найрізноманітніших думок, поспіш-
но записаних під час прослухування свідків та пояснень підсудної
у цій страшній справі. Він ішов, сховавши обличчя в комірі старого
пальта, і очима безтямно вдивлявся в забруджені плити тротуару. Рап-
том, мов із глибокого сну, розбудив його годинник з магістратської
башти. Годинник пригадав йому, що якраз минула шоста вечора. Ми-
кола здригнувся, наче обтрушуючись від навалу думок, і оглянув
себе „Я знов шкутильгаю, — сміючись, сказав під ніс. — Звичайно,
я шкутильгаю від самого вокзалу. Дам собі руку відрубати, якщо
хтось мені покаже хоч одного дивака з таким дурним чудатством”. —
У нього, чи в його характері, вросла дивна звичка шкутильгати завж-
ди тоді, коли був чимсь особливо вражений. Уже в школі ровесники
сміялися з його слабості і прозивали „кривий”, зрештою, без наміру
докучити. Він випростався, встромив свій блокнот у ліву кишеню під-
жака і попрямував до великих сецесійних дверей, над якими мерехт-
ливим світлом блимав стилізований напис „Кав'ярня Мокка”.

„Усе тут по-старому, — констатував Осадчий, входячи на широкі,
застелені зеленим килимком сходи, — цікаво, чи вони з'являться?
Якщо Петро належно постарався, можна сподіватися, що прийдуть.
Повинні...”.

Гардеробниця, беручи пальто, неприхильним поглядом зміряла його
від ніг до голови. „Певно, мислить собі, — всміхнувся у думках Ми-
кола, — що не пахне від мене грішми. Зрештою, не так дуже вона
помиляється”. Він поправив краватку і певним кроком увійшов у зал.

— Чи „кімнатка” сьогодні відчинена? — запитав кельнерку, яка,
стоячи біля прилавка, маніпулювала електричним млинком до кави.

— Завжди відчинена, — відповіла дівчина втомлено.

— Прекрасно, — Микола старався не помічати настрою кельнерки.
Занесіть мені, будь ласка, туди каву і якесь тістечко. Розраховую
на ваш бездоганий смак.

Дівчина підняла голову і на її губах промайнула меланхолійна
усмішка. Микола в подяці кивнув головою і скрився за завішеними
тяжкою котарою дверима. У малому залі, званому „кімнаткою” було
шумно. За одним із столиків він побачив знайомі обличчя. Це були
його друзі. Зворушення на мить стиснуло йому горло.

— Так, правду кажучи, — він з жартівливим скептицизмом хитав
головою, — я ніколи не подумав би, що з вас повиростали аж такі
солідні люди. Ніхто не запізнився ні на мить. Це зворушливе!...

— Ти б не так зворушився, — силкуючись бути серйозним сказав Петро, — коли б дізнався, що вже протягом якогось часу, ми щоденно, більш-менш в цей час, приходимо сюди в повному складі. Але добре сталося, що ти написав. Сьогодні ми принаймні знаємо, якого біса сюди прибули.

Хлопці сердечно засміялися. Микола зацікавлено споглядав на своїх друзів. Їх настрої радував його.

— Знаєте, я просто вдячний вам за те, що ви залишилися такими, якими були. Це найкраще, що могло статися. Я навіть боявся, чи здолав вас упзнати.

— Вже п'ять років, від часу, як ми розсталися, — втрутив Євген, якого друзі, за його величезний зріст називали „малий Ген”, — ми збагачували нашу особистість тільки внутрішньо. Відносно зовнішніх рис ми трохи якби занедбалися.

— Свого роду консерватизм, — відізався Мар'ян.

— На вас завжди можна було розраховувати, що з усіх варіантів виберете найкращий. Я навіть не можу уявити вас, як серйозно розмовляєте про важливі діла.

— Кажіть, що хочете, — Мар'ян задумливо підняв брови, — але ми знову разом. Така зустріч через п'ять років щось значить. У тому якась лірика... Правда, Кривий?

— Це справді трохи ліричне, але мене сюди привела чортівськи паскудна справа. Аж ніяк не лірична...

Друзі допитливо глянули на Миколу, але якраз у цю мить увійшла кельнерка і поставила перед ним каву. Він хвилину сидів, схилившись над чашкою і делікатно ложечкою мішав чорну рідину, неначе стараючись максимально напружити увагу своїх слухачів. Перший обізався малий Ген.

— Я міг би залюбки подумати, що ти за пазухою ховаєш для нас якусь витівку, та знаючи тебе, мушу сказати, що такі „номери” не дуже тобі вдавались. Тому я думаю, що це дійсно якась чортівськи важлива справа, тільки про що тут, до біса, йдеться?

Микола підняв голову з-над чашки і мовчки повів зором по обличчях друзів. Їх збентежені лиця виглядали загадково і кумедно.

— В чому справа? — зацікавився Петро.

Микола відкрив свій товстий блокнот і почав копатися у ньому. Потім він поклав на столі невеличку вирізку з газети.

— У цьому справа, — сказав.

Друзі похилилися над шматком паперу.

— Пробач, — перший озвався малий Ген, — але ні цей, ані ніякий інший клаптик газети не зворушить мене.

— Невже ви нічого не знаєте про цю справу?

— Я ніколи не знав Лізи Крич, — сказав Мар'ян.

— Я теж так думав.

— А тепер? Який це має зв'язок з тобою?

— Бачиш, — пояснював Микола, — я не маю з цим нічого спільного. Значить, безпосередньо.

— А посередньо?

— Саме для цієї справи я приїхав. Дай цигарку.

— Говори трохи ясніше. — Петро протяг до нього руку з „гевонтами”.

Микола сховав вирізку у блокнот і глибоко вдихнув дим.

— Лізу Крич ми всі знаємо. Точніше, ми часто її бачили. І то кілька років тому. Цього я певний.

— Маю таке враження, що ти komponуєш якусь кримінальну за-

гадку. — Петро зморщив брови. — Я не люблю таких сенсацій. Волю менш хвилюючі речі.

— Я вас розумію, але поки що не можу обійтися без загадок. Хоч би тому, що мені самому тяжко визволитися від деяких асоціацій. Ліза Крич у минулому році, в грудні, вбила власну дитину, зразу же після народження.

— Це ми вже знаємо з газети, але що далі? Воно дійсно може бути цікаве, хоч потворне. Чому вона це зробила?

Присутні перенесли зір то на Миколу і його блокнот, то знов на Петра, який нетерпляче домагався вияснення справи.

— Вачите, — вів далі Микола, — відповідь на це запитання справляє більше труднощів, ніж могло б здаватися. Найлегше було б сказати, що вона просто не хотіла цієї дитини. Зрештою, саме так вона твердила. Таке пояснення підтверджує закид звичайного вбивства. Таким же і був кінцевий висновок прокурора. Я б теж ніколи над цим не задумувався далі, коли б не один чолов'яга, що виступав як свідок. — Він замовк і з сигаретою в губах почав гортати записну книжку, — Владислав Дербіс.

— Так що ж? — перебив його Мар'ян.

— Справа в тому, що цей Владислав Дербіс мав бути батьком дитини.

— Мав бути! Це просто чудово! Як у старі добрі часи палеоліту... Такі речі, як правило, батьки собі усвідомлюють.

— На жаль, не завжди. Пробачте, але це зовсім не цинізм. Цей Дербіс не почував себе батьком дитини. Більше, він навіть заявив, що по бажанню „високого суду” може назвати ряд осіб, різного віку і професії, які не гірше від нього підходять до цієї ролі. Це велике свинство, якщо називати речі їх іменами, але не можна так от просто заперечити рації його слів. Зрештою, для самого процесу, його суті, ці факти мали другорядне значення.

— Як це розуміти?

— Між іншим, справа в тому, що Ліза Крич, незалежно від молодого віку, це жінка досить... гм... „популярна”.

— Для мене все-таки неясно, що ти можеш мати спільного з цією справою? — втрутив малий Ген.

— З цим конкретно, нічого. І взагалі з нею.

— То в чому ж тоді діло?

— Господи! Це неважко збагнути. Він журналіст і редакція відрядила його за матеріалами для, наприклад, статті, чи репортажу. Так, принаймні, я це розумів, — перебив Петро.

— Більш-менш. Це, врешті-решт, не має значення.

— А що має значення? — наполягав Ген.

Микола попив каву і повернув до своїх записок.

— Сама справа важлива. Я думаю, що вона, як інцидент, трохи не відповідає характерові цієї жінки.

— Може я ще раз тебе перебію, — Мар'ян порушився у кріслі, — ти в кінці міг би сказати, хто вона така, оця Ліза Крич?

— Він же сказав — проститутка, — з невдоволенням вмівався Петро.

— Я не про це. Кривий сказав, буцімто ми всі її знаємо. Щодо мене, можу із спокоем заявити, що не маю приємності знати ніякої Лізи Крич, проститутки.

— Чи не занадто енергійно ти відрікаєшся від цього знайомства? — засміявся малий Ген.

— Дурні жарти!

— Про все буде у свій час, хлопці! Не хвилюйтеся, — пробував заспокоїти друзів Микола. Він задумався, наче хотів надати своїм словам якийсь особливий тон. — Ви для мене представляєте особливу вартість саме тому, що цього ще не знаєте. У мене тут, — вів далі, — трохи записів із свідчень отого Владислава Дербіса. Зараз вам зачитую. Будь ласка. Мушу попередити, що цей тип говорив цілком складно. Так. Ось послушайте: „з підсудною я познайомився два роки тому, зимою, на іменинах мого друга. Ми жили з нею більш-менш півроку. Потім розійшлися”. Привід? Він закидав її невірність.

— Я не бачу в цьому нічого надзвичайного. Кожен з нас, правдоподібно, зробив би так.

— Справді? — спитав Мар'ян.

— Принаймні за себе гарантую, — спокійно заявив Петро.

— Не перебивайте. По-моєму, причина була інша. Цей Дербіс від початку знав, хто вона така, Ліза Крич.

— Це нічого не змінює. Суб'єкт, можливо, закохався і пробачив їй. Вирішив забути те, що було в минулому. Але тут справа не в минулому. Як же він міг годитися, щоб вона, будучи його пареченою, дозволяла собі з іншими? Це ж якісь дикунські звичаї! Щось тут неясне.

— Я сумніваюся, що це якраз так було, — заперечив Микола, — не в тому була причина. Це був тільки претекст для того, щоб залишити дівчину. Тим паче, що він кинув її тоді, коли вона стала вагітною і сказала йому про це. Така була справжня причина.

— Мабуть, це так, — Петро далі не здавався. — Що ж тоді цей факт значить? Звідки певність, що дитина його? Зрештою, скажу вам відверто — не знаю, як би я поступив в такій ситуації.

— Молодець, хлопчина! — Мар'ян іронічно викривив губи. — А те, чи ти тут винуватий, чи ні по-твоєму, не має значення?

Очі друзів звернулися до Петра. У них, наче в дзеркалі відбивалася скептичка усмішка Мар'яна з застиглим на губах питанням. Збитий з пантелику Петро з усіх сил старався знайти відповідь на репліку товариша.

— Уяви собі таку ситуацію: ти полюбив жінку, про яку знаєш, що... ну, розумієш?... Гарзд. Минуле тебе не цікавить, але з другого боку, ти маєш право вимагати від неї, щоб надалі таке не повторюлося, чи не маєш такого права?

— Важко відповісти однозначно...

— Невже? Так що ж, по-твоєму? Чи цей Владислав Дербіс, у біса, мав на її витівки дивитися крізь пальці? Кожна твереза людина мала б його за ідіота.

— Петро правий, — сказав Євген.

Мар'ян скептично усміхнувся. Це мало означати, що він сумнівається щодо Петровсі рації. Цією усмішкою він роздратував Петра.

— Слухай-но, Мар'яне. Я не мушу тобі пояснювати, скільки чортів мене бере, коли ти ось так, як зараз усміхаєшся. Але все-таки, дозволь запитати: чи той Владислав Дербіс, щоб він, наволоч, згорів, мав право думати, що дитина не його? Чи він мав право сумніватися?

— Звичайно, мав.

— Тоді в чому, у біса, справа?

— У тім, що дитина все-таки могла бути його. Можеш заперечити?

Аргумент був важкий. Усі замовкли, наче кожен зокрема вирішував для себе цю проблему. Хвилиною тиші скористався Микола.

— Це чудова дискусія. Не часто трапляється такий прекрасний бій на аргументи. Тут саме про це і йдеться, що наш правопорушник

був у близьких відносинах з Лізою тоді, коли вона стала вагітною. Навіть він сам цього не заперечує. З другого ж таки боку, господи, яке все тут неясне! — не можна виключити й інших можливостей. Тільки справа зараз не зводиться до, так би мовити, „авторства” дитини. Дитини ж немає. Оцінити треба факт, що він залишив Лізу у такому стані.

Друзі споглядали один на одного мовчки, наче підкреслюючи власну безрадість у цій заплутаній справі, тільки Микола спокійно сочив свою каву, мов покерист, що жде першого слова від співгравців. В кінці обізвався малий Ген.

— Послухай мене, Кривий. Я тобі відверто скажу, що не подобається мені твоя гра. Носом чую, що ти готовиш нам якийсь дрібне свинство і хочеш нас всіх загнати в цю халепу. Це, по-моєму, нечесно. Тягнеш нас за язика і прикидаєшся великим стратегом. Говори прямо.

Микола загадково усміхнувся і продовжував мовчати. Репліка малого Гена трохи збила його з пантелику і він задумався, чи досить добре володіє ініціативою в розмові.

— Поки що можу тільки сказати, що вся справа мене цікавить у зв'язку з Лізою Крич. І можу ще повторити, що ваша вартість для мене якраз у тому, що ви не здогадуєтесь, хто вона така. Тому і ваші оцінки більш-менш об'єктивні, не насичені емоціями. Зачекайте ще, хлопці. Запевняю вас, що немає тут ніякого свинства.

— Тоді читай далі.

— Будь ласка. А ось, що сказала сама Ліза. Якщо вам здається, ніби вона справляла враження нещасної жертви людського хижацтва, або що була пригноблена своїм вчинком — ви розчаруетесь. Нічого такого не було. На запитання суду відповідала коротко і логічно. Наприклад, запитана, чому вбила дитину, відповіла: тому, що я її не хотіла. — А потім добавила: ніхто її не хотів.

Микола замовк на хвилину, наче сподіваючись якогось відгуку на те, що сказав, але всі мовчали, а на їх обличчях малювався вираз якоїсь розгубленості. Він читав далі:

— У відповідь на закид Владислава Дербіса вона сказала: „Я жила з ним біля шести місяців, а точніше — то він жив зі мною: мешкав у моєму помешканні, за яке я платила, харчувався за мій рахунок, витрачав мої гроші. Чи я була йому вірною? Тверджу, що так. Я весь час його любила. Щодо інших... так, це правда, і Владислав про все знав від початку до кінця. Але підкреслюю, я любила тільки його...”

Останні слова викликали вибух сміху, що навіть звернуло увагу інших присутніх у кав'ярні. Кілька осіб споглянуло на них з докором, і друзі притихли спантеличені. Перший обізвався Мар'ян.

— Може це неелегантно з нашого боку, але ти розумієш, що це таки досить оригінальне мислення. Мав на увазі те, що вона сказала. По-моєму, навіть при найбільшій прихильності, не можна виправдовувати її поведінки.

— А по-моєму, можна, — відповів Микола. — Для розуміння цієї жінки необхідно помістити її в таке оточення, в якому вона дійсно тоді жила і мислила.

— Це вже дикість!

— Послухай далі: „...любила тільки його. Я піде постійно не працювала. Того, що я отримувала від „клієнтів” вистачало на досить вигідній життя. Мої „гості”, як правило, були багаті”.

— Тому не хотіла відмовитися від них, — втрутив Петро.

— Від добрих заробітків так легко не відмовляються, — додав малий Ген.

Друзі згнали його за цинічний жарт, і малий Ген замовк невдоволений, наче підкреслюючи, що не бачать у своїм вислові нічого поганого. Він ще якийсь час бурмотів щось під носом, але вголос не сказав нічого, тому настрої невдоволення почав вигасати. Микола ще хвилину зачекав і читав далі: „Крім себе і квартири, я мусила ще подбати про Владислава, бо він ніде не працював. Було тяжко, та я не хотіла втратити його. Завжди, коли домагався, я дувала йому гроші. Ми часто відвідували ресторани, до яких приходили також його знайомі. Він любив показати себе, любив бути популярний, тому потребував багато грошей. А звідки я мала їх брати?”

У цьому місці Микола відклав записки і взяв цигарку. Друзі мовчали, звисивши голови над столом. Просте питання, яке поставила Ліза Крич, мало свій особливий зміст і цей особливий зміст відсунув на бік його пряме значення. Кожен пробував вирішити це питання по-своєму і кожен розумів: відповідь, навіть найлогічніша не буде вирішенням цієї проблеми. Вона буде тільки ширмою, за якою, наче у скритій серед декоративних кущів клоачній ямі, криється справжня проблема, вирішення якої їм не підсила. Тому кожен із них чув боязнь перед найпростішим виходом із ситуації. Кожен чекав і сподівався, що слово співбесідника визволить його від тягаря завдання. До його думки можна б було приєднатися або заперечити — все одно. Микола відклав цигарку і знов похилився над листками паперу, але Євген торкнув його за плече.

— Зачекай, Кривий. Я на початку говорив, що ти ховаєш щось за пазухою. Тепер, як бачу, це підтверджується. Справа все-таки, чорт бери, не в тому. Я тобі ось що скажу: ти тут можеш читати нам свої записки аж до цілковитого одуріння, але все одно нікого тут, а принаймні мене тобі не вдасться переконати, що твоя Ліза Крич, це невинна пташина, жертва людського хижацтва і так далі... Це зовсім не оригінальне!

— А хіба я когось стараюсь у тім переконати?

— В такому разі куди ти прямуєш?

Питання загнало Миколу в заклопотання. Він, правду кажучи, не мав на нього відповіді. До чого прямує? — Що ж тут можна сказати? Перш за все, він знає, чує, що тут не все, як треба, тільки не вистачає йому якоїсь ланки. Має один аргумент — слова адвоката, який захищав Лізу, але в той же час він чув, що послужитися тим аргументом ще не пора. Немає відповідного ґрунту, і тому він не зазвучить так, як хотілося б. Саме так сталося у процесі, але захисник не мав вибору. Він міг говорити тільки тоді, коли йому дозволили. Погано розраховував сили? — Це тепер немає значення. В усякому разі там не вийшло. Микола вирішив зачекати до відповідного моменту...

— Чого я хочу? Я думаю, це просте. Невже ти ще не зрозумів?

А що я мав зрозуміти? — У словах Євгена відчувалася нетерпеливість.

Справді. Він був правий. Що він мав зрозуміти? Адже нічого не сказано. Положення Миколи було невігідне. Він споглядав на друзів, наче шукаючи допомоги, але їх обличчя не виражали буквально нічого.

— Залишмо цю тему, — сказав він.

Навіть не дивлячись, він чув на собі глумливий погляд малого Гена і збентеження решти друзів. Він пробував успокоїтися і, втягнувши глибоко дим, повернув до свого блокнота. Справа, яка нещо-

давно здавалася цілком простою і зрозумілою, починала плутатися. Нитка його розповіді вимикалася з рук. Він губився у власних думках, тому вирішив читати далі.

— „Одного дня я сказала Владкові, що у нас буде дитина. Я могла йому це сказати раніше, тільки боялася”.

— Чого боялася, — не стерпів Мар'ян.

— Як чого? — іронічно перебив Євген, — боялася, що він здогадається правди.

— Перестань, Євгене, — Петро рішучим жестом зупинив потік його слів. — У цей момент ти просто показуєш своє хамство.

— Тільки не дозволяй собі! — скипів малий Ген.

— Ти теж не дозволяй собі! — спокійно, але рішуче відповів Петро.

— Хлопці, хіба так можна?

— То чому він зараз „хамство”?..

— Це не було так цілком безпідставно. Але, з другого боку, Петро теж міг би трохи панувати над нервами, — пробував злагодити Микола.

Екссес, що якраз мав місце, викликав невдоволення серед усіх. Мар'ян курив цигарку і мовчки маніпулював запальничкою. Микола пробував повернутися до розмови:

— Ліза боялася. Чого? Важко сказати. Я думаю: просто боялася. Є таке почуття.

Малий Ген скривився у скептичній усмішці, але Петро не звернув на це уваги. Микола читав далі:

— „Коли я йому сказала про своє положення, він насамперед вирішив, що я мушу зробити аборт, а пізніше, коли я стала плакати, він почав лягтися, називати мене найгіршими словами, що я, мовляв, повія і він не хоче мати нічого спільного зі мною. Називав мене дурною і твердив, щоб не думала, ніби він зі мною одружиться. А потім забрав свої речі, гроші і вийшов без прощання”.

З обличчя малого Гена не сповзала глумлива усмішка. Це викликало вибух у Петра.

— Слухай-но, ти... — він грізно наблизився до Гена і підняв вказівний палець, — якщо, на твою думку, той індивідум не заслуговує на звання звичайного негідника, тоді... — зам'явся.

— Що тоді? — провокаційно запитав Євген.

— Тоді, — Петро силився якомога гостріше сформулювати свою думку, але вкінці махнув рукою і звернувся до Миколи.

— Читай далі... Щоб воно сказалося!

— Хвилинку, — перебив Мар'ян, звертаючись до Миколи, — ти сам розумієш, що це все, що ти нам тут читаєш — Владислав Дербіс і їх любов, чи флірт — не має безпосереднього зв'язку зі справою цієї дитини. Адже тут справа у вбивстві.

Микола уважно вислухав товариша.

— Владислав Дербіс, — сказав, — мав бути свідком на користь Лізи. На нього посилався захисник, до речі, молодий і інтелігентний адвокат. Він був режисером цього „спектаклю”. Свідчення цього типа мало, так би мовити, кинути трохи світла на об'єктивні причини поступку Лізи.

— Об'єктивні причини?

— Справді... Важне у цій справі знайти щось об'єктивне. Та все-таки, адвокат мав свою концепцію захисту. Послухайте, що далі сказала Ліза: „Коли Владек покинув мене, я просто не могла повірити, що так сталося. Я думала, що це тільки якийсь наглий вибух, що в кінці він повернеться. Я щодня чекала його”. — Слухайте далі уваж-

но: „Я вірила його любові, бо він завжди мені про неї говорив. Правда, він ніколи не згадував про одруження, але я вірила, що колись це здійсниться. Йому було добре зі мною..”.

— Це звучить, наче гарненько вивчений текст, — усміхнувся Петро.

— Мені теж так здається, — згодився Микола, — хоч немає у цьому нічого незвичайного. — Він далі читав: „Минали дні і тижні, а Владек не давав знаку життя. Я жила по-давньому. Перед людьми старалася укрити свій стан. Отискувалася поясом... Я мусила так робити, бо хто з чоловіків...” — Микола зробив коротку перерву, наче для скоментування прочитаного, але перебив його Мар'ян:

— Огида!

— Слушно, — притакнув Микола.

Настало мовчання. Микола перекладав у руках блокнот, немов вагаючись, чи читати далі, але Мар'ян жестом руки зупинив його.

— Залиши.. Можна збожеволіти.

Слова Лізи Крич пригнітили всіх своєю брутальністю. Друзі дивилися один на одного, не знаючи, що говорити. Одночасно відчувалося, що все сказане досі не мало ніякого сенсу. Петро завертівся неспокійно.

— Я не знаю, що міг би тобі сказати, — він чомусь звернувся до Миколи. — Ця Ліза Крич мені не подобається. Дуже не подобається. А взагалі ця справа, це якийсь варварський світ. Маю таке враження, наче порпаюся у людських екстрементах. Можеш говорити що хочеш, але, незважаючи на твоє ставлення — ця жінка не заслуговує на пошану.

— Я теж так думаю, — погодився Микола.

— Тому, що... розумієш, — Петро важкувато вимовляв слова, — це все-таки підла справа.

— Усе тут підле, — додав Мар'ян, — все від початку до кінця. І мені здається, що це не в ній одній тут справа. Ти, по-моєму, якраз це мав на увазі? — звернувся до Миколи.

Микола кивнув головою.

— Саме тому я згадав про Дербіса.

— Це також не вичерпує проблеми.

Розмова почала віддалятися від головної теми і Микола був вдячний Мар'янові за те, що він нею так покерував. Сам не хотів цього робити. Він добре знав Петра, а особливо Гена. Знав, що вони зразу же напали б на нього. Закидали б його провокаційними питаннями, а в кінці кепкували б з нього. Несподівана і своєчасна допомога Мар'яна значно поліпшила його ситуацію. Він вирішив триматися задуманої концепції.

— Я й не думав виправдовувати Лізу, — він говорив дивлячись на Петра, — але, як ти сам уже підкреслив, все тут підле..

— Господи, яке це банальне! — схопився малий Ген. — Я зовсім перестаю вас розуміти... „Все тут підле!” Історичні слова! Передбачаю, що за хвилину зроблю висновок, що весь світ підлий і вийдемо звідси на четвереньках. Мушу вам сказати, що мене нудить від такої претензійності. Не люблю... тому, що здалека відгонить гниллю.

— Що ж ти в такому разі пропонуєш? — запитав Петро.

— Пропоную, а точніше протестую проти препарування насилу етичних проблем, які ведуть у тупик. Суспільні критерії, діалектика!... Порнастєся у цім гноєсховищі і прикидаєтєся великими мудрецами... Це просто смішно! В кінці кінців про кого тут йде мова? Про одну проститутку і одного негідника.

— Якщо я добре собі пригадую, — іронічно втрутив Петро, — не хто інший, а ти кілька хвилин тому захищав отого негідника.

— Ти теж, якщо я добре пам'ятаю.

— Я захищав не його, тільки один із його вчинків, який був логічно виправданий.

— Це тільки гра слів. В результаті означає те ж саме.

Микола стежив за спонтанною суперечкою друзів і відчував велике вдоволення. Він мав охоту вголос радуватися з цього приводу. У них він бачив знову своїх давніх друзів. Це були ті самі хлопці, яких він знав стільки років і ця думка радувала його. Час навчання, праця, життєва зрілість — не могли змінити їх. Вони залишилися повні стихії, вперті при захисті своїх думок і переконань. Те, що вони зараз сваряться, не має ніякого значення. Найважливіші нитки дружби, які об'єднують усіх, залишаться все одно ненарушені. А свої істини кожен з них захищав своїм старим, добрим методом. Микола був вдячний їм за те, але зараз він не знав спокою. Хотів пошукати у них допомиги у своїм розладі, про який ніхто з них ще не здогадувався. З другого боку, він боявся виявити свій внутрішній стан. Йому здавалося, що хлопці не зрозуміють його до кінця. Машинально переглядаючи свої записки, він зиркнув на Мар'яна. Той сидів у глибокій задумі, наче цілком відгороджений від світу. Микола усміхнувся до нього і подав цигарку. Мар'ян насамперед вигладив її кінчиками пальців, а потім почав нервово запалювати, ламаючи підряд кілька сірників.

— Дивно... — буркнув про себе.

— Що таке?

— Ні, нічого. Я просто так собі подумав.

Присутні з зацікавленням глянули на нього. Вони наче знову замітили його. Малий Ген для вигоди закинув ногу на ногу.

— Якщо воно справді так, як я думаю, то все це виглядає страшно. Я думаю про ту Лізу Крич. — Мар'ян ховав очі перед ними. Він сидів похилений, спершись ліктями на коліна. Раптом він звернувся до Миколи:

— Чи вона була одружена?

— Розлучена.

— Так, звичайно. Це можливе...

Він говорив тільки до себе, а слова підбирав так, наче хотів основну свою думку скрити перед товаришами.

— Я зазирнув усім мужчинам, яких бачив біля неї. Коли ми вперше зустріли її, Євген хотів скласти для неї щось вроді гімну і шукав натхнення у Галчинського чи Верхарна. Вийшов з цього чудернацький пеан про Фею, що ступає по головах онімільих від захоплення богів — поетичний образ бруку на Червоноармійській. Пам'ятаєш, Євгене?

Малий Ген втупив в Мар'яна широко розплющені очі, цілком знеуромілий, щоб не розгубитися в заплутаних думках друга.

— Звичайно, пам'ятаю. Ти думаєш, це вона?

— Так. — Сказав Микола. — Я саме її мав на думці, коли сказав, що ми її знаємо.

Стало тихо. Перший обізвався Петро.

— Чорт бери! Ось тобі на... Це ж просто не міститься у голові. Слухай, Кривий, що ти про це думаєш?

— Що я думаю? — сказав Микола. — Коли я слухав процес, мав таке враження, наче хтось поливав мене пом'яями. У голові не поміщалося, що у житті могло бути аж так погано. Яка вона прекрасна!

І раптом — на лаві підсудних. Очі, брови, чоло наче з мармуру. Волосся... Як же тяжко було погодитись з тим, що бачив. А ще тяжче повірити. Її словам тяжко було вірити... Тонові, якого вживала... Жаргонові... Все це принижувало її гірше ніж прокурор, який, де речі, теж не пробував вишукувати культурних слівце. Самі тиснулися на язик такі слова, як: гніль, паразити, зараза... Так говорив прокурор.

Микола замовк на хвилину, щоб закурити. Глибоко вдихнув дим і прижмурих очі, наче чекаючи, поки зникнуть з-перед них всі ті неприємні картини.

— Те, що говорив адвокат, — продовжував, — звучало ненатурально. Не пасувало до контексту, який витворився. „Маємо тут особливий випадок, — говорив він, — Ліза Крич, це незвичайної вроди жінка. Ніщо, по суті, не стояло на заваді для безпечного, вигідного її життя. Вона могла вийти заміж за такого мужчину, якого собі вибере. Її минуле не мало б тут великого значення. Горе, однак, у тому, що вона покохала людину, яка не заслуговувала такої любові. Не була йому вірною? Можливо. Тільки це не принижує її. Навпаки. Це ставить її вище — адже вона робила це для нього. Щоб він був щасливий. Та була її жертва перед „віттарем кохання”. — Він просив суд, щоб лагідно поступив з Лізою. На жаль, його слова звучали, мов у порожній церкві. Створювалося враження, що один бог їх чує. Такі слова може й зворушили б душу ексальтованої інститутки, але не озброєну в параграфи психіку професіонального судді.

— Так. Це мабуть правда. — Мар'ян говорив наче уві сні.

— Бачиш, мій друже, слова, які не знаходять підтвердження в конкретних фактах, тільки от так, самі собою зрозумілі, у судовому процесі не мають значення. Крім того, щоб вони взагалі відіграли якусь роль, необхідно надати їм оправу вірогідності. Вони мусять звучати у такому контексті, щоб люди не мали сумніву щодо їх значення. Але тут, у процесі, суддям, а також слухачам, ще брилилі у вухах брутальні вислови підсудної, насичені жаргоном, від якого вона не могла визволитися, яким вона переплітала навіть найбільш зворушливі описи. Хіба в такий спосіб можна когось переконати? Люди аж надто добре забезпечені від такого мотивування.

— Так, до біса! В таких випадках ми більше зважаємо на те, як сказано, ніж що сказано!

Друзі здивовано глянули на Мар'яна, наче хотіли сказати, що не чекали від нього таких слів. Наглий поворот у справі здивував усіх. Вони зрозуміли, що все сказане досі треба відкинути, бо не підходить до справи. Все ускладнилось, поплуталось, кудись поділиса незаперечні, здавалося, аргументи, і вони залишилися цілковито беспорядні — не мають ніякої концепції, а навіть своєї думки на справу.

— Чи тобі відомо, як я здогадався про кого йдеться? Це прийшло цілком несподівано. — Мар'ян говорив, звертаючись до Миколи, але не дивився ні на кого. Його очі були скляні і без виразу. — Я просто поставив себе на твоєму місці і поставив питання: з якою справою я б звернувся до нашої компанії через п'ять років? Це, безсумнівно, мусила б бути якась наша, хоч би в найменшій мірі спільна справа... З перспективи нинішнього дня це можна оцінювати як якийсь „теляче захоплення”, солом'яний вогонь тощо... Але не тільки... Було у цьому багато справжнього, автентичного очарування. У добрий учнівський час, ми втрох ходили за нею. Ми шукали зустрічі з нею, не відомо чого сподіваючись. Кожного дня вона нам здавалася іншою, але ніколи такою, як з опису Кривого. Прекрасна і горда, своєю жіночістю і сонця. Такою вона була. А потім ми пішли, кожен своїм шляхом.

Ти — до Лодзі, Петро і Ген — до Гданська. Я залишився тут. І хоч не ходив я за нею як колись, все-таки, не пропускав нагоди зустріти її. Може, воно не серйозно, але я не бачив у цьому нічого поганого. Зрештою, перед ким я мав бентежитися? Пам'ятаю, одного разу вона помітила мене і усміхнулася. Дивне відчуття. Був з нею якийсь чоловік, з яким я уже раніше бачив її. Він поводив себе наче шмаркач і я чув у глибині душі невгамовне презирство до цього, хоч не маю певності, чи я при ній вів би себе доросліше. Вона, здається, мала у собі щось, що зневолює, забирає резон. Тому мені дивно, що той Владислав Дербіс... Хоча... Хто збагне тайники жіночої психіки? Так власне про них говорять: слабшими від себе вони очоче опікуються, але покохати можуть тільки сильніших. Жінці ніщо так не імponує, як сила. Хоч би й брутальна. Пізніше я зустрічав її також з іншими і вирішив не звертати більше уваги. Але пам'ять — це інша справа. Десь, більш-менш рік тому вона перестала появлятися у місті. Власне, я майже забув про неї, а сьогодні... сам розумієш...

Вони у мовчанні курили цигарки. Слова здешевіли і зблідли. Ніхто нікому не мав що сказати.

— У відірванні від нашого досвіду, уся ця історія звучала б наче якийсь дешево, сентиментальне оповідання. Аж важко повірити, що це справді життя, — втомленим голосом прошепотів Петро.

— Так. Важко повірити, — додав Микола.

Було вже пізно. Він встав і став прощатися з товаришами. Без слів тиснув їм руки, а потім вийшов. Надворі було холодно і він підняв комір пальта. Мав ще півгодини часу і вирішив пішки йти на вокзал. Ішов похилений, а зір його повзав по сірому тротуарі. Раптом він почув, що хтось вхопив його за руку. Зупинився. Перед ним стояв Мар'ян.

— Я повертаю вліво, — сказав, — іду додому.

Микола у мовчанні дивився на нього.

— Скажи мені, як було далі? — Мар'ян був заклопотаний. — Вкінці осудили... Це ж логічно.

— Так. Осудили, — Микола підвів на нього лагідний зір. — Осудили. Я не чекав оголошення вироку. Хіба це має значення?

— Мабуть, ти правий, тихо сказав Мар'ян, — хоч жаль.

Микола сумно усміхнувся до нього і ще раз подав йому на прощання руку.

ІНЕРТНІСТЬ

У зеленому зношеному халаті дівчина виглядала сіро і непоказно. Тільки тепер, коли, сплівши руки, стояла перед ним, він усвідомив, що вона невисока, майже маленька. Чорне, сипке волосся непослушно спало на очі і змушувало, час від часу, до енергійного кивка головою. Чинила це мимовільно і він, щойно тепер спостеріг, як дуже це йому подобається. Рясна грива силою замаху наче відривалася від чола, відкриваючи густі і такі ж чорні брови, зависала не знати яким способом збоку над вухом, а потім знову вільненько зісковзувалась на попереднє місце. Уважно вдивлявся в дрібне лице дівчини, пробуючи відгадати її настрій, думки і бажання. Вуглики очей блищали лясливо.

— За чим ти сюди прийшов? — в її голосі відчував ні то жаль, ні то надію. — Ти не повинен був... Розумієш? Я зовсім цього не хочу.

Чуєш? Не хочу. Не маєш права втручатися в мої справи. Без тебе був спокій, а потім... Чого тобі від мене треба?

Він пробував успокоїти її, гладив руку і заклопотано заглядав в очі.

— Мусиш успокоїтися, — просив, — будь розумна. Побачиш, що все буде добре. Побачиш.

— Ні! ні! — плакала. — Ніколи вже не буде добре. Не може бути. Але це вже немає нічого спільного з тобою. Я не хочу. Ти просто мусиш піти. Нас ніколи не єднало ніщо серйозне. Зрозумій, це була тільки забава. Гра. Ми також часом розважаємось, як ви. Коли треба, коли маємо таке бажання, купуємо собі і приємність, і розкіш. Тільки вам це здається незрозуміле. Чому? Що в цьому складного. Адже ти теж так поводилася, а коли навіть ні, тоді знаєш про це від своїх знайомих, друзів... Ви ж навіть любите вихвалитися. Вся ця комедія немає ніякого сенсу.

Орест слухав і не довіряв власним вухам.

— Брешеш, — видавив з себе стогін, чи шепіт, — звичайно, брешеш.

Ох, ні. Це правда. Правда, розумієш? Саме так виглядає правда.

— Ні, — заперечив рішуче, — це не може бути правда. Брешеш. І я навіть знаю чому.

Це вже була, звичайно, недоречність. Не тільки не знав, але навіть не пробував догадатися. Чув у собі якусь силу, що відштовхувала його від дівчини. Щось таке, неначе повітря поміж ними стало мутне і непрозоре. Невже повірив її словам? Там, у глибині душі?

— Чому ти так кажеш? — запитав, — до чого ти прагнеш? Дівчино, невже ти не усвідомлюєш, що значить уся ця каша, якої ти собі наварила?

Її очі забігали.

— Що ти знаєш?

— Знаю багато, — сказав категорично.

— Неправда. Ти хочеш мене заскочити, змусити до щирості. Ти фальшивий, як усі.

Не виглядала привабливо в таку мить. Принаймні він не мав такого враження. Не здавалася йому вродливою. Подумав, що колись, коли вона була „його Даркою”, виглядала цікавіше. Широкий рот був так уложений, що при найменшому порушенні губ поблискували з-під них здорові білі зуби. Вивчав її обличчя, мов картину. Тепер цей широкий рот здавався бути брудним і вульгарним. Може тому, що схудла, лице якимось загострилось.

— Як тобі туту — торкнувся кінчиками пальців її щік, — як себе почуваш?

— Добре. Повір мені — добре.

Не вірив. Не могло бути добре.

— Це ж лікарня...

— Ну, так що ж? Добре.

— Це неправда. В шпиталі не може бути добре. Нетяжко збагнути. Похмуро тут. Хочеться втекти.

— Ця розмова нікому не потрібна. Навіщо? Тут непогано, як на лікарню, колись це закінчиться. Тільки ти в усе це не мішайся.

— Я сам вирішу, як робити, — він був схвильований, — невже ти мене соромишся.

— Не знаю, — опустила низько голову, — мені здається, що коли тільки закінчиться цей кошмар, я вийду звідси і укриюся. Поїду, зникну, де мене ніхто не знає. Не хочу нікого — ні друзів, ні знайомих.

— Це ж нерозумно.

— Я знаю. Але, мабуть, так буде.

Пробував усміхнутися до неї, моргнути, чи щось в такому значенні. Завжди робив до неї комічні гримаси і пам'ятав, що їй це подобалося, це її бавило, зараз же навіть не помітила його старань, принаймні таке було враження. Йому стало маркітно.

— Ти на мене розгнівана?

Дівчина зітхнула і відвернулася.

— Ні — стрясла головою, — але не приходь сюди більше. Це не має сенсу.

— Чому ти так кажеш?

— Я завжди так говорила. Пам'ятаєш, ти колись пропонував мені виїзд на канікули? Я тоді сказала: не має сенсу. Я не годжусь для такої любові. Я не вмію бути маленька, розкішна, для чиеїсь примхи. А тепер ця історія... Ні, це немає найменшого смислу:

Орест почував себе безпорадним. Безпорадний у даному моменті. Розмова ніяк не виходила. Вирішив закінчити її. Йому здавалося, що може так зробити і це буде слушно. Минуло багато часу і не було можливостей порозумітися. Зрештою, це ж вона не хотіла цієї розмови. Силкувався сказати їй щось приємне і ніжне.

— Дарусь!

Звела брови. Може, саме у тім була вся таємниця. Може, якраз цього „Дарусь” бракувало. Вона реагувала на своє ім'я, мов собачка — могла метушитися, займатися чим завгодно, навіть дрімати, але коли почула „Дарусь”, завжди розкривала широко очі, наче чогось чекала.

— Дарусь! Буде добре, Дарусь. Побачиш... Будь здорова.

Потиснув їй руку і почув, що її тонкі пальці також міцно оплітаються навколо його долоні.

— Дякую, що прийшов, — одвернулася і вийшла.

„Це була дивна розмова, маленька. І ти теж дивна. Я, мабуть, далі нічого про тебе не знаю”. — Байдужий холод великих скляних дверей з тріском навалився на його останній погляд за зеленим протертим халатом. Він почув якесь полегшення. „Звідки береться таке почуття, — думав. — Мужчина не повинен мати таких вагань”. Зрештою, є так, як є і він, Орест, нічого не може вдіяти. Хто тут насправді винуватий? Може — він? Мабуть, ні. Хоча... Тут Орест впіймав себе на тому, що навіть прагне бути винуватим. Хотів навіть бути впевненим, що він має вплив на її долю, її життя і почування. Хотів, щоб її справи займали його такою мірою, як власні. Вона була „його дівчиною”. Цьому не можна заперечити. Остання думка напувала його гордістю. Приходив до неї як коханий і вона його приймала як коханого: ждала у дверях, а коли запізнивався, дзвонила на роботу. Допитувалася, чи прийде і коли. Тулив її до себе, а вона сплітала йому долоні на карку. Тоді її пальці ніжно чесали йому кучері. Впіймав себе на думці, що говорить про неї у минулому часі. Невже минулий час? Чому? Погодився? А може це якраз і є те, чого найдужче прагне? Визволення! Визволення від минулого, що промайнуло через його життя, неначе чарівний блакитний вогник? Навряд. Щоб так думати, він мусив би принаймні погодитися з усім, що в його житті було буденне і звичайне. Чи стане йому на це сили волі і відваги у змаганні з власною слабкістю. Ніколи над цим не задумувався глибше, мабуть, тому, що ніколи не ставав перед необхідністю вибору, коли на одну чашу терезів покладено його етичну повинність, а на другу — його пристрасть, очарування і розкіш. Унікав слова „любов”, „коханя”. Робив це старанно і методично. Чому? Глибокий сумнів рвав йому душу. Чи є у його житті кохання? Чи він взагалі може уявити собі,

що саме означає це магічне слово? Ніколи не пробував відповісти собі на це питання. Надто багато у його житті накопичилося різних безповоротних подій. Життя з'їдало душу, мов іржа.

По дорозі завітав до кіоску. Машинально, як завжди.

— „Каро?” — продавщиця з усмішкою поклала на прилавок пачку сигарет.

Кивнув головою.

— І якийсь журнал. З кросвордом.

— Може, „Пшекруй”?

— Будь ласка. І „Перспективи”.

Жінка підняла на нього маленькі, гостро обведені олівцем очі і її пухке лице осяяла наївна, інфантильна усмішка.

— Пан Орест, — ідеальний чоловік. Я щодня жду і потихеньку сподіваюся, може колись пан Орест забуде купити дружині сигарети і журнали, та все даремно. Пан Орест ніколи не забуде.

Подивився на неї і вирішив, що в таку мить годилося б сказати цій наївній жінці щось приємне.

— А, може, я так задля вас, пані Катерино? Ви, мабуть, помітили, що я ні в кого більше не купую.

Кіоскарка засміялася і жартівливо погрозила пальцем.

— Ой, дивіться! А то я похвалюся вашій дружині.

Прикинувшись переляканим, Орест спішно віддалився. Йдучи з несмаком переживав ще раз оту дурненьку сцену з кокетливою продавщицею. Переходячи щоденно біля кіоску, купував сигарети і журнали дружині. Сам не курив, а до кросвордів у журналі ставився бай-дуже. Знав однак, що коли переступить поріг, поки почне знімати плащ і туфлі, з кухні, неначе з катакомби, долине безсмертний і одвічний голос Ярини.

— Рест! — так зверталася до нього у приливі ніжності, — любий, ти не міг би, поки одягнений, вискочити до кіоску за сигаретами? Будь добрий. І якийсь журнал, з кросвордом...

Відповідав тоді як правило:

— І не подумаю. Курити шкідливо. Я ніколи не посмію причинитися до зруйнування цінного здоров'ячка мого найбільшого скарбу, матері моїх дітей.

Підбігала тоді до нього у своєму чудернацькому кімоно, переробленому на її смак з цілком приємного на вигляд синього халата, що він їй купив на іменини. Ненавидів її смаку. Вважав її найнеохайнішою жінкою з усіх знайомих жінок. Її уперте обстаювання своїх екстравагантних уподобань щодо одягу в значній мірі зіпсувало їх взаємини. Не міг погодитися з тим, що вона у своїй поведінці, способі одягання тощо, не звертає уваги на його, Ореста, самопочування і смак.

Підбігла до нього у своєму чудернацькому кімоно і, закинувши йому руки на шию, дихала в обличчя густим перегаром тютюну.

— Не можеш зробити нічого такого своїй „ластівці”! — у такий момент, як правило, спостерігала на тумбочці сигарети і журнали, з криком радості цілувала його в щоку і зникала із своїми „скарбами” в кухні. З почуттям повного визволення проводив її очима. „Коли б ти знала, моя „ластівко”, як остогидло мені таке життя і уся ця метушня. Йй богу, людина часом мріє, щоб хтось присмалив їй по морді такого облизня, аж би у вухах цілий тиждень ляцало, тільки щоб це було справді щиро, від справжнього почуття, без фальшу, пози, ані дурної екзальтації”. Як осягати такий ідеал? Може правдою і щирістю? Підійде і скаже просто: „Я був у лікарні. Там — Дарка. Це моя вина”. (Один крок, пару слів і тяжезний камінь спадає з пліч. Витворюється

нова ситуація, нова платформа дії, як мовлять дипломати, певні факти, хоч не хоч, стають явними, почуття провини перестає бути виключно його справою. Тільки, де тут місце Дарки? Її вперті слова: „Не маєш права втручатися в мої справи”, — мучили його. „Мої справи” — у цьому, мабуть, уся її перевага. Вона може сказати: „Це — мої справи”!. Безсумнівно так. А де „його справи”? Чому хтось може вважати його непричетним до цих важливих і трудних справ? Щось бунтувалося у ньому всередині. Відчував глибоку потребу проявити себе. Тільки як? Може, просто, виявити все про нього і Дарку. Не питаючи згоди? — Це був би якийсь вихід.

Здавалося, руки у нього тремтять. „Дурна справа” — подумав, трохи надто це все поускладнювалося. Поміж його бажанням і повинністю лягла впоперек сіра дійсність, якої не міг і не хотів акцептувати.

— Нап’єшся кави, — долунало з катакомби.

— Чудова ідея, ластівко! — крикнув у похмуру яму. — До речі, я вже став таким ледарем, що здох би без кави, а не підвівся зробити її сам.

— Мужчини взагалі стали ліниві, коли далі так піде, то й любові не можна буде собі уявити без землетрусу.

— Маєш приводи нарікати?

— Може не до такої міри, але могло б бути краще.

— В такому разі, поки що, ставмось до цієї розмови, як до теоретичних роздумів.

— Поки що.

Орест глянув серйозно на Ярину. Межа поміж серйозністю і жартом у її поведінці була невловима. Вона ніколи не жартувала от так собі, абстрактно, безвідносно: темою її насмішок завжди була якась дійсність, тому повз них ніколи не можна було пройти без звернення уваги. Такі жарти мусять викликати замислення, навіть мимовільне, над собою, над спільним життям. Що переживає вона? У чому заключена суть її особистої рефлексії. Часом йому здавалося, ніби вона, у своєму почутті певності, перестала помічати завмирання звичайної людської сердечності в їх взаєминах. Зникло і погасло очарування, що колись було невід’ємним елементом їх спільного життя. Її думки, пристрасть і тіло були колись для нього великою таємницею, яку безперестанно хотів для себе відкривати. Що залишилося від цього очарування? Боявся шукати відповіді на це питання. Боявся тому, що мусив би шукати її у цілковитій самоті, та самотність не давала йому ніякої перспективи успіху. Він, Орест, в цій справі не міг собі сказати нічого нового, а крім отієї самотності не існувала ніяка перспектива.

Після операції Дарка виглядала приблякло і втомлено. Він з’явився у неї несподівано і вона не могла цьому запобігти. Лікарка, молода ще жінка, але з густою сивиною у коротко підстриженому волоссі, закликала його у свій кабінет.

— Хвора не подала вашого прізвища. Хто ви для неї?

Орест опустил очі. Він не брав до уваги такого питання.

Йому стало ніяково. Лікарка глянула сурово на його праву руку і нічого не сказала.

— Я мушу з нею порозмовляти; хоча б побачити її. Я дуже прошу.

Через лице жінки промайнув легенький промінь розпогодження. Орест помітив це і вирішив вхопитися цього променя.

— Я, може помиляюсь, але вона, мабуть, потребує мене... Незалежно від того, що вона тепер відчуває, — і додав спішно, — ви знаєте,

у неї тут немає нікого близького, — він чув як щоким йому палають, — не мучте мене! — його голос перейшов у благання.

— Що ви можете знати про терпіння? — срібна голова жінки нахилилася над столом, — зараз, у цю мить, трудно сказати чого, або кого їй треба. Будьте обережні і тактовні. Вибачте, але я мушу вам це сказати.

Лікарка написала пару слів на рецептному бланку і закликала медсестру.

— Пані Славська, четверта палата, — сказала вручаючи записку.

Сестра з міною людини, яка усе розуміє, взяла листок і вийшла.

— Операція пройшла без несподіванок. Вона — молода і здорова дівчина. Боюсь тільки за її психічний стан. Неймовірно вразлива, сьогодні рано плакала.

Орест почув у її словах докір, чи, може, просто так йому здалося, але всередині душі йому заляг глибокий сумнів. Він підвів очі на лікарку.

— Для мене це страшно незручна справа. Мені весь час здається, наче я тут начинив страшно багато зла.

По обличчі жінки проплило щось вроді усмішки. Не зрозумів цієї реакції.

— Мені подобається ваше ставлення, — сказала, — порозмовляйте з нею щиро. Тільки звертайте бачну увагу на все, що вона скаже і взагалі учинить. Навіть, якщо по-вашому, у цьому не все буде зрозуміле. Її сьогоднішній стан може здатися незрозумілий.

У накинутаю на плече білому кітелі чув якусь скованість. Раптом йому почалося здавати, ніби він, це уже зовсім інша людина. Мав враження, що дивиться на себе ззовні. Перед білими дверима зупинився. Усвідомив собі, що не знає, як почне розмову. Стояв розгублений перекладаючи, з однієї в другу руку невеличкий букетик фіалок. Не міг ні на чому зосередитися і ніщо не приходило йому до голови. „Може — не входить?“ — ця думка зрадливо підповзала до нього у найтяжчому моменті. Чув нехить до самого себе. Ввійшов.

Біла постіль укривала її наче сніг, тільки чорна, втиснута у подушку голова свідчила, що хтось там у ліжку лежить. Зустріла його байдужим, змутнілим поглядом, так, наче його прибуття не мало ніякого значення. Мав враження, наче почуття своєї „ніякості“ охопило його наскрізь. Перемагаючи власну збентеженість, підійшов до ліжка і делікатно поклав на руці дівчини букетик. Її губи скривилися в іронічній усмішці.

— Неначе умерлому, — зітхнула.

— Господи, чому?! — відсахнувся і мимовільно повернувся до вікна.

— Коли б ти знав, що вони тут зі мною вчора робили... Огида! — з кутків її очей покотилися на подушку дві великі сльози.

Орест чув, як щось тисне йому у горлі.

— Дарусь.

— Нічого не хочу. Нічого, розумієш! Такого не повинно бути.

— Тобі болісно?

— Ні, це щось інше. Я не знаю, як це назвати. Такого не було ще ніколи.

— Я буду весь час думати про тебе. Я... Я почуваю себе підло.

Його слова не справили ніякого враження. Здавалося, вона навіть не чула їх. Лежала замкнута у своєму герметичному акваріумі, не дотерігаючи нічого, поза його бездушним склом. Взяв її руку — теж не реагувала.

— Буде добре, Дарусь. Побачиш. Мине...

— Що?

— Все мине. Забудеться. Так буває.

Не знав, як zareагувати. Розгубився. Якийсь незрозумілий жаль оволодів ним. Жаль до неї. Помітила його настрій і глянула на нього глибоким сумним поглядом.

— Іди, — прошепотіла. — Я нічого не хочу.

Проходячи біля кабінету, уклонився лікарці. Помітила і, знявши окуляри, уважно зміряла його зором. Зупинився.

— Вона ненавидить мене, — шепнув Орест з жалем, розвівши руками. — Я не знаю, що можу зробити.

— Я думаю, ви все-таки повинні сюди прийти, — жінка, здавалося пересвітлювала його пронизливим зором. — У неї зараз можуть появиться фатальні мислі. Вона мусить мати когось конкретного біля себе. Те, що вона каже, не має аж такого великого значення.

На вулиці зупинився перед високим роз'ясненим вікном. Через цілу вітрину розп'ято довгу, густу рибальську сіть, на якій звисали імітації водоростей, майстерно вирізаних з паперу і зелених ниток, а в сіті застигла з виразом лютого зусилля величезна пластмасова щука. „Рибна крамниця” — зелений напис змійкою вився уверх по стіні над вітриною. Люті очі величезної риби грізно рвали тендітну сіть і вбивалися у засипане гравієм і черепашками дно вітрини. Орест впіймав себе на думці, що має охоту щось сказати отій пластмасовій звірюці. „Яка дурнота!” — всміхнувся про себе. Декоратор без ніякого зв'язку із завданням реклами рибної торгівлі скомпонував оцей сугестивний колаж для стонування власного душевного неспокою. А може це просто випадковість? — Буває. Над вулицею бринів густий дощкульливий гамір. Переходили люди. На їх обличчях малювалася звичайна повсякденна турбота. „Господи, як все просто, буденно і нецікаво!” — промайнуло йому через голову. Ці думки гнітили його. Треба піти і сказати все Ярині... Що сказати? — з цим не повинно бути клопоту. Сказати просто — так буде краще: з нашого життя залишилися одні клапти, руїна... Хіба можна так далі? Поки ще не все утрачено, спробуймо по-людськи.., з гідністю. Поки ще масмо для себе хоч трохи пошани. Задумався: пошана?... Чи це слово має якесь значення? Для них? Для нього? Чув себе спіяманим у тенета моральних повинностей і одночасно мав огромну потребу знехтувати усі ці норми і правила. Він, звичайна людина, має право раз за все життя збунтуватись, видертися із меж заялжених формул і стати вільним. Заявити усьому світу: сьогодні чиню тільки те, чого прагну! А чого прагну? — Немає значення. Одне тут важливе: все, чого прагну, випливає з глибини мого власного ества, у нім починається, триває і гине. Воно — світ сам у собі і для себе. Ніхто тут не має ніяких прав. Ніхто! Охололений такими думками, машинально зблизився до знайомого кіоску. З-за шиби його привітало безтурботне кругле личко пані Катерини. Усміхнувся.

Зелені очі Ярини воріли всією люттям кращої половини людського роду. Поки що мовчала, але з цього мовчання він міг сьогодні вичитати більше, ніж з усіх сказаних досі слів. Напружений, чекав першого слова, першого крику, першого грому. „Не одягла свого кімоно”, — подумав, — „Дивно. Не встигла, або, може, ігавмісно. Це може мати якесь значення”. У дану мить волів би бачити її як завжди неохайну, будь-як зачесану, із звисаючою з кутика вуст сигаретою. В такій ситуації міг би їй майже все сказати. Все, що думас. Вилити без боязні всю свою нехіть, ужити найкрутіших слів, які б прийшли йому на думку. „Не одягла свого кімоно”. Дивився на неї через призму усіх

своїх дотеперішніх мислей і якомсь вона не містилася йому у рамках вироблених уявлень. Ждав першого слова.

— Дарка... Що ти з нею зробив? — залунало.

— Ти все знаєш? — зойкнув блідий.

— Чи знаю? — „Все я знаю тільки тепер, але деякі справи до мене дійшли уже й раніше”.

Все знає. Господи, яке це потворне! Як вона могла жити із свідомістю усіх цих справ? Чому так довго мовчала? Що це могло означати?

— Ти не хотів би мені дещо сказати?

— Ні! — відповів машинально.

У кишені м'яв пачку сигарет. „Яке щастя, — подумав, — що не витяг їх із кишені”. Ярина пройшла повз тумбочки і навіть не глянула на уложені там журнали. Її уста тремтіли.

— Жаль, — сказала.

Прикинувся здивованим, — звів брови.

— Жаль, — повторила Ярина, — що ти не маєш мені нічого сказати.

Мовчав. Чув, що програє на всіх фронтах. Вона усе знала. Вона мовчала. Вона, наче досвідчений стратег, розіграла свою партію, а він, наївний ходив перед нею неначе паяц і був певний свого. А тепер? Що вона тепер хоче зробити?

— Я.. — зам'явся — хочу, щоб ти знала... зрозуміла...

— Залиш, — засичала Ярина, — залиш. Це жалюгідне.

Вона прекрасно розуміла, що має перевагу. Заскочила його зовсім не готовим до розмови. Розбила його, ще заки він встиг спохватитися, заки зрозумів обстановку. А тепер? — тепер вона безжалісно використовує свою перевагу. Обговорювання минулих подій грозило повною поразкою. Поза дрібницями, які були без значення. Ярина знала все і нехибно використовує ці знання. Її перевага була перш за все моральна у традиційному розумінні. Це достаточо, щоб цілковито панувати над ним. Так, як ось тепер, перед хвилиною, одним словом може замкнути далішні розважання: „Це жалюгідне!” — Справді, у такому контексті його слова зазвучали жалюгідно. Не мав ніякої концепції розиграшу цієї партії. Тепер, коли вона вдарила із найтяжчої гармати, підготовка поля бою, це вже спізнені дії. Все вже зруйновано. Всі його задуми провалилися. Сидів пригноблений, б'ючись з власними думками і чекав наступного грому.

— Чому ж ти мовчиш? — уся лють Ярини зависла на її нервових храпах. — Не маєш мені нічого сказати?

Зрозумів і майже зрадів: вона жде відповіді і на неї розраховує. Уся її сила якраз у взаємній сварці. Якщо він буде мовчати, та сила виллється у монолози, в якому вона сама буде питати і відповідати. Перфідно, але це вихід.

— Ні, — сказав рішуче, — не буде ніякої розмови.

Очі Ярини знерухоміли. Не розуміла. Вирішив не обзиватися.

— Що це значить — не буде розмови?

Дивився в якийсь неокреслений пункт протилежної стіни. Був напружений до краю.

— Не буде тому, що мої справи я сам вирішую. Тобі зась...

Він мабуть і не хотів саме так сказати. Розумів усю нахабність такої постановки питання і останні слова йому просто висковзнулися ще заки встиг подумати. Зрозумів, однак, що справа рушила вперед і тепер уже він не зможе повернути до вихідної позиції.

Ярина вже нічого не слухала.

— Твої справи! Господи, як це нахабно! Як ти міг вимовити такі слова? Як вони прийшли тобі крізь горло?

Мовчав. Тепер уже був свідомий, що така ситуація дає йому конкретну користь. „Розрядка — повне відреагування!” — знав ці терміни з психології. — „Вона викине з себе все, що в ній накопичилося, а потім настане спокій, тиша і повна ізоляція”. Тяжко було збагнути, що далі принесе ця сутичка, в усякому разі, поки що, у перспективі виділила можливість успокоення. Мовчки водив очима за дружиною. Вона металася по квартирі, мов розлючена вовчиця і грізно блимала зіницями.

„Розмова з нею не має ніякого сенсу”, — думав про себе, — „адже тут справа не в Дарці”. Зовнішні причини вже давно не грають у їх подружжі ніякої ролі. Камінь незгоди проліг поміж ними двома. Згодом, з плином часу, вони стали собі чужими людьми. Людьми, які уже не можуть себе нічим очарувати, механізмами, що їх заведено силою звичаю, моральних конвенцій і закону. У малих, буденних справах, поміж ними діяло те, що він, на домашній вжиток, назвав „принципом збереження миру”. Цьому принципові було підкорено все. Вони не говорили собі про деякі справи, щоб не каламутити спільного спокою, щоб їх „маленька стабілізація” не похитнулася. Жодне не усвідомлювало, від якогось часу їх шляхи розійшлися. Вони перестали бути собі взаємно психічно потрібними. Ярина з чудернацькою пристрасною пірнула у свої екстравагантні витівки і перестала критично ставитися до власної особи. Купувала собі, не знаючи де, якесь диковинне шмаття, а речі куплені раніше змінювала власноручно з допомогою ножиць та голки на всякі способи. Дошивала якісь прикраси, обрізувала поли, переробляла. Все це вражало претенсіозністю і браком смаку. Орест навчився стоїцьки переносити її дивацтва у себе вдома, але серед людей почував себе погано. Йому здавалося, що всі навколо звертають увагу на Ярину і поза очі сміються. Сприймав це як власну поразку і не міг простити дружині, що вона так нехтує його смаком і взагалі самопочуванням. Інакше було з Даркою. Коли дівчина вперше появилася у його житті, він зразу помітив у неї все те, чого йому так бракувало у Ярині — її непримусену природну акуратність і дбайливість. Вона була одягнена у темносиній простий вельветовий жакетик і така ж сподні. З-під жакетика виглядала темночервона, майже фіолетова сорочка з недбало розстебнутим комірцем; шию здобив різнобарвний шовковий шарфик. Вела себе свobodно і це справляло враження, ніби уся ця елегантність і чудовий смак були чимось найзвичайнішим у її житті. Ярина помітила його збентеженість і, як це було у її звичай, зразу же іронічно прокоментувала своє спостереження:

— Це — Дарка, моя подруга по роботі, — представила дівчину, — мій чоловік, Орест. Будьте знайомі, — і з інфантильною усмішкою добавила, — Орест, як правило, при зустрічі з молодією дівчиною дерев'яніє, починаючи від язика.

Дарка, наче не почувши слів Ярини, дружньо простягла до нього руку, а він, якби для підтвердження слів дружини, так енергійно підняв її до уст, що кінець кінцем тицьнув носом у її долоню. Дівчина не zareагувала на ту незручність і Орест глянув на неї повним вдячності зором, зате губи Ярини викривилися у гримасі глумливої жалості. Тоді ще не прийшло йому до голови, яке значення у їх життєвих взаєминах матимуть такі дрібниці, але, все-таки, він не забув і ніколи не старався забути отого дивного почуття прикості з приводу Ярини. Більше, часто у задумі, листаючи сторінки їх спільного життя, ловив себе на тім, що вишукує у тій історії все те, що приносило йому жаль і неприємний спогад. Думав про це часто і таке

мислення здавалося йому цілком природним, натуральним, сталося його буденністю. Як наслідок такого ставлення виник безустанний домашній театр — система рефлексів, яка, стосовно до потреб і можливостей передбачала кілька стереотипних поведінок. У цих рефлексах, звичках, конвенансах замкнулася уся суть їх повсякденних відносин, така ж, як їх життя, убога. Як виявилось, оцей „каталог звичок” цілковито вистачав для збереження стабільності їх співіснування, безконфліктного, повного малих, закостенілих умовностей. Вони перестали задумуватися над чим-небудь, заздалегідь приймаючи, що життя не терпить катаклізмів і тому не треба до них прагнути.

Зараз же, в ситуації великої напруги, Орест відчував якийсь ляк. Чого боявся? — Адже все, що може наступити, прийде на місце нестерпної вже безглуздої комедії „бездоганного подружжя”, буде зміною на користь. Буде чимось новим, атракційнішим, свіжим. Чи не прагне саме такої зміни? Досі такі питання в його роздумах завжди залишалися без відповіді. Чому? — Безжалісна і прикра згода підсовувала лиш одну відповідь: він боявся. Боїться всякої зміни. Ніяка зміна йому вже не під силу. Ніхто цього не може зрозуміти, але річ якраз у тім.

Ярина, мов чорна хмара, висіла йому над головою.

— Так, значить, ти вирішив, що це не мої справи?

Її ущипливий тон заскреготів у вухах, неначе іржавий замок. Він простягнув руку і рішуче відштовхнув її убік. Це було настільки незвичне і нове, що Ярина завмерла з розплющеним ротом, так і не здолавши продовжити зачатку думку. Орест не оглядаючись підійшов до вішалки і взяв скафандр. Вийшов без слова, залишивши ошелешену жінку у цілковитому остовпінні.

В шпиталі знайому лікарка зразу помітила його дивний настрій. Став перед нею без слова, наче чекаючи, що вона і так відгадає його питання. Жінка не мала для нього приємної новини.

— Пані Славська виписалася сьогодні.

Не зрозумів.

— Сьогодні вранці, зразу після обходу.

— Це ж передчасно!

— Справді, але пацієнт має право перервати курацію навіть проти волі лікаря.

— Вона так вирішила?

— Так.

Орест опустил голову і заколихався, спершись на стілець. Лікарка помітила його настрій і уважно глянула йому в лице.

— Вам прикро?

Орест отямився і покивав головою.

— Це тільки так... Дивно.

Жінка дивилася на нього. Її очі виражали співчуття. Не хотів цього. Відвернувся. Перед дверима ще зупинився і, не оглядаючись, запитав:

— Є, може, якась адреса, ближчі дані?

Лікарка мовчала. Вийшов.

До воріт вела асфальтова доріжка з насадженими по боках липами. На лавках сиділи хворі. Вели розмови. Деякі у руках тримали торбинки з фруктами і солодощами. Якась жінка, притискаючи до грудей букет оранжених гвоздик, кивала рукою комусь по тому боці воріт. Орест обминув її і прискорив ходу. Територію лікарні покидав з почуттям незрозумілої пільги. Мав враження, що за тими ворітьми залишилося якийсь завершений епізод, може розділ свого життя. Добрий,

чи злий — не важно. Завершений. Це здавалося безсумнівне.

На автобусній зупинці якась жінка попросила його потримати великий плетений абажур, з яким чомусь не могла упоратись. Тримавши в руках великий і тендітний предмет, він відступив убік і пропустив усіх з черги. Володільниця абажура бачачи, що він вийшов з черги, заметушилася у дверях.

— Прошу пана! Прошу пана!

Орест подав їй чудернацький предмет і автобус рушив. З байдужістю і цілковитою апатією повів за ним зором і, не оглядаючись, поплівся хідником.

Деталі. Деталі. Весь світ завалений деталями, неначе величезний ломбард. Ритмічний ляскіт каблуків по плитках тротуару шарпав йому нерви. Зупинився і підняв голову. На одному із балконів височенного нового будинку якийсь чоловік монтував телевізійну антену, і, вихилившись через балюстраду, щось кричав до когось у квартири.

Деталі. Деталі... Без значення.

— Пане Оресте! Пане Оресте! Невже ви забули?

Машинально підійшов до кіоску. Пухкеньке лице продавщиці ясніло тріумфально.

— Не вже пан Орест забув? А я вже цілком втратила надію дожити такої хвилини.

Жартуючи, жінка поклала у віконці два журнали і пачку сигарет. Орест меланхолійно дивився у щасливе личко лялькуватої жінки. Сказав перемагаючи власну нехіть.

— Я просто вирішив сьогодні дати вам таку радість, пані Катерино. Але бачу, що на вас завжди можна розраховувати. Більше нічого нема?

— Є ще „Панорама”.

Орест пригадав собі, що сьогодні вже раз купував журнали і сигарети, згадав також принизливу сцену перед недавньою розмовою і завагався. Жінка помітила цей жест і її очі на мить посерйознішали. Але тільки на мить. Орест поклав у кишеню скафандра сигарети і, згорнувши журнали, попрямував до великих дверей понурого сірого дому.

ПРО АВТОРА

Степан Павлице народився 31 січня 1941 р. в селі Затила (нині Замоїське восвідство) в селянській родині. Від 1947 р. до 1956 р. проживав в селі Кшевськ, на Жулавах біля Ельблонга, де закінчив початкову школу. Спочатку працював у батьковому господарстві. В 1956 р. розпочав навчання у Бартошицькому педлиці, з якого, після третього класу, перенісся до Загальноосвітнього ліцею в Ельблонзі.

В 1960—1965 роках навчався на українському відділі філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Після закінчення університету працював вчителем, а від 1967 р. економістом.

У 1971—1976 роках знов студіював, на цей раз на юридичному відділі Сілезького університету, а після одержання диплому працює юридичним консультантом у державних підприємствах і установах.

Від 1962 р. дописує до „Нашого слова”, спочатку статті про життя українського населення в Польщі, а від 1972 р. публікує художні

твори. Дебютує двома віршами з циклу „Осінь моєї задуми”, а протягом восьми років (1974—1982) опублікував дванадцять прозових творів у „Нашій культурі” і „Українському календарі”.

У своїх новелах порушує проблематику життя українського населення на визволених землях західної Польщі, пробує також сил у сучасній громадській психологічній тематиці. Крім того написав кілька новел у сюрреалістично-абсурдній конвенції.

ЗМІСТ

1. Дім без ілюзій	3
2. Справа Лізи Крич	11
3. Інертність	21
4. Про автора	31

Stepan Pawłyszczec: Dim bez iluzij.

Wydawca: Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne. Zarząd Główny, ul. Czerniakowska 73/79, 00-718 Warszawa. Nakład 1000 egz. Cena 35 zł. Druk Zakłady Graficzne „Tamka”. Zakład nr 2, ul. Podchorążych 39. Warszawa. Zam. 11/2350.

Cena zł 35,-

